

Александар Узелац
Историјски институт
Кнеза Михаила 36/II, Београд, Србија
aleksandar.uzelac@iib.ac.rs

КАМИЛЕ У СРПСКИМ СРЕДЊОВЕКОВНИМ ЗЕМЉАМА*

Апстракт: На основу писаних извора, ликовних представа и археолошких налаза у тексту се расправља о присуству камила у средњовековним српским земљама и њиховом непосредном окружењу. Разматрана је привредна улога, као и путеви њиховог довођења. Посебна пажња посвећена је до сада незапаженим везама између миграција номадских популација из црноморских степа и сведочанстава о овим животињама на простору јужно од Дунава.

Кључне речи: камиле (*Camelus* sp.), средњовековна Србија, Македонија, Византија, Угарска, номади, црноморске степе, менаџерије, XI–XIV век.

Током лета 2014. године бројни медији у Србији и региону објавили су вест о актуелним ископавањима на локалитету Царичин град (*Justiniana Prima*) код Лебана и открићу костију шест арапских, односно једногрбих камила (*Camelus dromedarius*). Практично без изузетка, текстови у новинама и телевизијски прилози су представили широј публици ове налазе као несвакидашње и јединствене на овом простору. Штавише, поједини новинари су отишли толико далеко да су их оценили као „шокантне“, док су други пренели наводно „изненађење и збуњеност стручњака“.¹

* Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије: *Средњовековне српске земље (13–15. век): политички, привредни, друштвени и правни процеси* (ев. број 177029).

¹ *Политика*, 30.07.2014. <<http://www.politika.rs/rubrike/Kultura/Kako-su-ka-mile-dosle-u-Lebane.lt.html>>

Блиц, 31.07.2014. <<http://www.blic.rs/Kultura/Vesti/484452/Sokantno-otkrice-arheologa-Na-lokalitetu-kod-Lebana-pronadjene-kosti-KAMILA>>

Значај поменутих налаза наравно не подлеже сумњи, али је приступ медија у овом случају, као и у много претходних наврата, показао не само неутољиву склоност ка сензационализму, већ и потпуно одсуство жеље за упознавањем стања у домаћој археологији. Наиме, свакоме ко је макар и површно упућен у материју, познато је да камиље кости пронађене у Царичином граду не представљају никакав куриозитет. На територији данашње Србије трагови камила из позноантичког времена су до сада откривени на бројним локалитетима – Сирмијум, Врањ крај Хртковаца, Гомолава, Давидовац – Градиште поред Врања и Сарлах Базилика код Пирота. Свакако најважнији јесу они из Виминацијума, који укључују четрнаест костију бактријских, тј. двогрбих камила (*Camelus bactrianus*) и хибрида, односно примерака насталих укрштањем две врсте, као и један непотпун скелет хибридног типа.² Налази из Царичиног града потичу из рановизантијског периода, али у балканским оквирима они ни у том погледу нису јединствени. Две кости бактријске камиле, пронађене на локалитету Никополис ад Иструм, недалеко од Великог Трнова датирају из исте епохе, односно из VI века наше ере.³ Уопште узевши, остаци обе врсте и хибридних типова откривени су широм европских провинција Римског царства – од данашње Шпаније, преко Италије и Француске, до Швајцарске, Словеније и Мађарске, а њихова привредна и војна улога у позноантичкој епохи представља добро проучену тему.⁴

Doznajemo – online magazin, 31.07.2014. <<http://doznajemo.com/2014/07/31/u-srbiji-pronadene-kosti-kamila-iz-pustinje-strucnjaci-iznenadeni-niko-ne-zna-sta-je-u-pitanju/>>

² В. ДАУТОВА РУШЕВЉАН, Систематско-заштитна ископавања виле рустике у Хртковцима 2004. године, *Гласник Српског археолошког друштва* 22 (2005) 239–249, стр. 243; S. VUKOVIĆ – I. BOGDANOVIĆ, A Camel Skeleton from the Viminacium Amphitheatre, *Starinar* 63 (2013) 251–267.

³ М. ВЕЕЧ, The Large Mammal and Reptile Bones, *Nicopolis ad Istrum, a Late Roman and Early Byzantine City. The Finds and the Biological Remains*, ed. A. G. POULTER, London 2007, 182.

⁴ R. W. BULLIET, *The Camel and the Wheel*, New York – Oxford 1990, 94 sq; A. MORALES MUNIZ – J. A. RIQUELME – C. L. VON LETTOW-VORBECK, Dromedaries in Antiquity: Iberia and beyond, *Antiquity* 69 (1995) 368–375; L. BARTOSIEWICZ, Camels in Antiquity: Hungarian Connection, *Antiquity* 70 (1996) 447–453; L. BARTOSIEWICZ, Recent Developments in Archaeozoological Research in Slovenia, *Arheološki vestnik* 50 (1999) 311–322, pp. 318–319; J. DE GROSSI MAZZORIN, Presenze di cammelli nell'Antichità in Italia e in Europa: aggiornamenti, *Vie degli animali, vie degli uomini. Transumanza e altri spostamenti di animali nell'Europa tardoantica e medieval*, edd. G. VOLPE – A. BUGLIONE – G. DE VENUTO, Bari 2011, 91–106. О мобилним јединицама на камилама у римској војсци (dromedarii): D. PRINGLE, *The Defence of Byzantine Africa from Justinian to the Arab Conquest: an Account of*

На нашим просторима материјални трагови присуства ових животиња у развијеном средњем веку до сада нису пронађени, али је њих несумњиво било. Како је добро познато, крајем XIV века османски освајачи из Анадолије довели су велики број камила и оне су добиле значајну улогу у њиховим даљим војним походима. Њихово присуство је документовано још у Косовској бици (1389), како од стране оријенталних хроничара, тако и западних савременика.⁵ Међутим, сасвим се утемељено може говорити о камилама у средњовековним српским земљама и пре епохе османских освајања. Оно је недвосмислено посведочено у изворима, а најважнији помен среће се у житију краља Стефана Уроша II Милутина из пера архиепископа Данила II. У овом тексту се, међу поклонима које је овај српски владар учинио манастиру Пресвете Богородице у Трескавцу недалеко од Прилепа и чији је садржај можда преписан са несачуване даровнице, наводе *небројено мноштво злата, много овчијих стада, чопори камила и ергеле коња* („неисчњено мноштво злата својега тоу приложи и стада овъча многая и чрѣди вельбоудъ, лакимие же коньскыне“).⁶

Осим што потврђује њихово присуство на територији српске државе почетком XIV века, Милутиново житије уједно показује да их је краљ лично имао у свом власништву. Нажалост, није могуће одредити са коликим бројем грла је он располагао, али и у вези са тим се може навести један посредни показатељ. Реч је о опису богатства византијског магната и потом цара Јована VI Кантакузина, забележеном средином XIV века. Поред бројне крупне и ситне рогате стоке, магараца, мазги и коња, оно је укључивало и две стотине грла камила.⁷ Краљево богатство мерено у овим животињама по свој прилици није могло бити мање од оног са којим је располагао утицајни Византинац, а како су поједини старији истраживачи приметили, камиле су се у тадашњим јужним крајевима српске државе вероватно доста гајиле,

the Military History and Archaeology of the African Provinces in the Sixth and Seventh Centuries, I, Oxford 1981, 84; I. ШАНЊД, *Rome and the Arabs: A Prolegomenon to the Study of Byzantium and the Arabs*, Washington (DC) 1984, 51.

⁵ *Monumenta historica Slavorum meridionalium vicinorumque populorum e tabulariis et bibliothecis Italicis deprompta* I, ed. V. МАКУСЦЕВ, Warsaw 1874, 528 (одговор фирентинске општине краљу Твртку I од 20. октобра 1389); Г. ЕЛЕЗОВИЋ, *Огледало света или историја Мехмеда Неширије*, Београд 1957, 55.

⁶ АРХИЕПИСКОП ДАНИЛО и ДРУГИ, *Животи краљева и архиепископа српских*, ed. Ђ. ДАНИЧИЋ, Загреб 1866, 137; *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника*, књига I: 1186–1321, прир. В. МОШИН – С. ЋИРКОВИЋ – Д. СИНДИК, Београд 2011, 415.

⁷ *Ioannis Cantacuzeni eximperatoris Historiarum libri IV*, vol. II, ed. L. СНОПЕН, CSNB, Bonn 1831, 185.

јер да их је било мало, не би се говорило о њиховим стадима, односно чопорима.⁸

Ова пракса је несумњиво била наслеђена од Византије, паралелно са успостављањем српске власти над областима у долини Вардара крајем XIII века. У позној Византији камиле су до извесне мере задржале свој значај из старије епохе, поглавито за пренос робе на дужим растојањима и као веза са трговачким путевима на истоку. При томе, може се претпоставити да су оне довожене из Анадолије, али и гајене на подручју Македоније далеко пре него што се власт Немањићких владара проширила на југ. Како сведочи Георгије Акрополит, приликом похода Јована III Ватаца против Епирске деспотовине 1252. године, оне су, заједно са мазгама, коришћене за превоз залиха од Верије до Острова (данашња Арниса), где се тада улогорила царска војска.⁹ О њиховом присуству у региону могла би да посведочи и представа на једном од саркофага пронађених у цркви Св. Ахилија на Малом Преспанском језеру из времена цара Самуила која верно приказује једногрбу камилу (Сл. 1).¹⁰

Упркос раширености, на њих се гледало као на нечисте животиње, а бити њихов гонич сматрало се једним од најнижих занимања.¹¹ Као пример може да послужи извештај Никите Хонијата о свргавању и погубљењу цара Андроника I Комнина 1185. године. Несрећни владар је најпре био осакаћен, а потом у намери да буде потпуно понижен, везан и вођен по граду на леђима једне шугаве камиле, уз подсмевање и окрутно мучење од стране светине.¹² Однос према њима тешко да је у српским земљама могао да буде битно другачији и стога не би требало да чуди што су ликовне представе камила изузетно ретке. Оне се срећу једино у дочаравањима библијских сцена постања света и то заједно са другим животињама. Такав је случај са представом

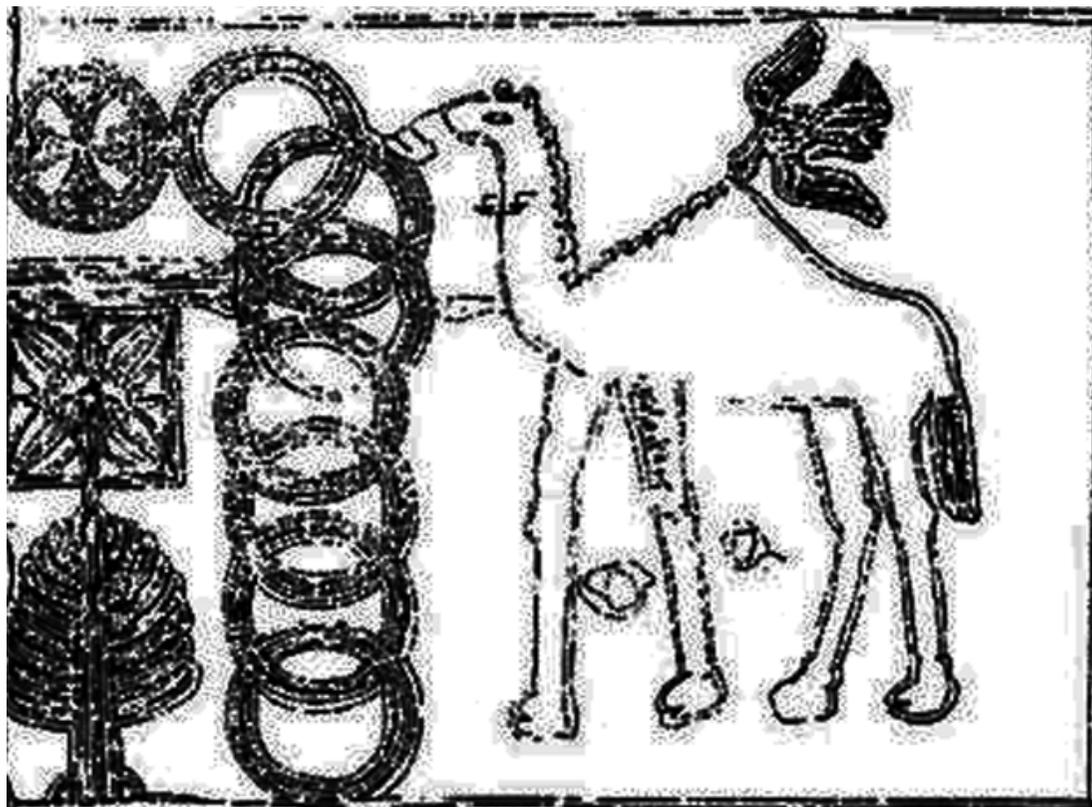
⁸ Р. КАТИЋ, *Сточарство средњовековне Србије*, Београд 1978, 50; С. МИЛОЛЕВИЋ, Економија у огледалу Данилових житија, *Архиепископ Данило II и његово доба*, ур. В. ЂУРИЋ, Београд 1987, 161.

⁹ *Georgii Acropolitae Opera I*, ed. A. HEISENBERG, corr. P. WIRTH, Stuttgart 1978², 90; S. KYRIAKIDIS, *Warfare in Late Byzantium 1204–1453*, Leiden 2011, 142.

¹⁰ С. ВАКЛИНОВ, *Формиране на старобългарската култура VI–XI век*, София 1977, 234–235; И. МИКУЛЧИК, *Средновековни градови и тврдини во Македонија*, Скопје 1996, 277.

¹¹ M. RAUTMAN, *Daily Life in the Byzantine Empire*, Westport (CT) 2006, 148.

¹² *Nicetae Choniatae Historia I*, ed. J. VAN DIETEN, CFHB XI/1, Berlin 1975, 349–350.

Сл. 1: представа камиле на саркофагу у цркви Св. Ахилија на Малом Преспанском језеру (око 1000. године)

Сл. 2: Представа јахача на камили у Бечкој илустрованој хроници (средина XIV века)

из манастира Високи Дечани, на којој се, поред њих, разазнају лавови и птице.¹³

Србима су, као и другим сродним народима, камиле свакако биле познате још од старих времена, с обзиром на постојање заједничког словенског имена за њих. Назив, који у облику *вельбоудъ* срећемо у Милутиновом житију, опстао је све до данас у многим словенским језицима (руски и украјински: *верблюд*; белоруски: *вярблюд*; пољски: *wielbłąd*; чешки: *velbloud*; словеначки: *velblod*). Према општеприхваћеном етимолошком тумачењу, прасловенска форма била је *вельбждъ* или *вельблждъ*, док би њено порекло требало тражити у готској речи *ulbandus*.¹⁴ Веза између древног словенског назива камила и њиховог присуства на балканским просторима сачувана је у средњовековном имену античког града Пауталије, односно данашњег Ћустендила – Велбужд („камили“).¹⁵ Место и околна област се, у облику *Вельблоуждъ*, спомињу у Житију Св. Симеона из пера Стефана Првовенчаног написаном недуго након 1216. године.¹⁶ Међутим, назив је свакако старијег датума, пошто се овај град среће као *Βελεβοῦσα* у византијским изворима још од почетка XI века.¹⁷ Стога се може основано претпоставити да су се на простору плодне Ћустендилске котлине, коју одликује релативно блага клима, камиле користиле, а можда и гајиле још у време насељавања словенског живља.

У житију Светог Симеона среће се још један њихов помен који није измакао пажњи истраживача. Он је везан за сусрет Стефана Првовенчаног и угарског краља Андрије II који се одиграо 1214. или 1215. године у Равном на Морави (данашња Ћуприја). Том приликом дошло је до размене поклона између двојице владара, а Стефан је од

¹³ Ј. МАРКОВИЋ – М. МАРКОВИЋ, *Циклус генезе и старозаветне фигуре у параклису Св. Димитрија*, Зидно сликарство манастира Дечана: грађа и студије, ур. В. ЂУРИЋ, Београд 1995, 327.

¹⁴ М. ФАСМЕР, *Этимологический словарь русского языка I*, ред. Б. А. ЛАРИН, Москва 1986, 293; S. PRONK-TIETHOFF, *The Germanic Loanwords in Proto-Slavic*, Amsterdam – New York 2013, 147–148. Како поједини истраживачи сматрају, назив *ulbandus*, долази од грчког ἐλέφας, тј. “слон”, али се оваква етимологија готског имена камила све чешће доводи у сумњу, cf. Т. В. ГАМКРЕЛИДЗЕ – В. В. ИВАНОВ, *Индоевропейский язык и индоевропейцы – Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры II*, Тбилиси 1984, 525, н. 1.

¹⁵ *Български етимологичен речник I*, ред. Вл. ГЕОРГИЕВ, София 1971, 130.

¹⁶ СТЕФАН ПРВОВЕНЧАНИ, *Сабрана дела*, прир. Љ. ЈУХАС-ГЕОРГИЕВСКА – Т. ЈОВАНОВИЋ, Београд 1999, 38–39.

¹⁷ F. DÖLGER, *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches I/2: Regesten von 867–1025*, ed. A. MÜLLER, München – Berlin 2003, 217.

угарског краља добио *дивље и бесне звери турове и турице, питому стоку и с[а]рацинску стоку* („дивње и сверѣпне звѣры тоуры. и тоурице. извезавъ. яко и питомыи скотъ. из’везавъ оудас(тъ) мы. и срацинъскыне скоты“).¹⁸ Како су бројни коментатори дела већ указали, помен *сарацинске стоке* несумњиво се односи на камиле,¹⁹ док наведени термин показује пишчеву свест о њиховом пореклу са истока.

Цитирани наводи упућују на закључак да су већ тада у близини владаревог двора држане ретке животиње, не само представници фауне који су тема овог текста, већ и дивља говеда – турови (*Bos primigenius*). На основу тога се даље може наслутити да је, попут византијских и западних монарха, српски владар поседовао неку врсту менаџерије, односно претече данашњег зоолошког врта.²⁰ Уопштено узевши, камиле су биле саставни део менаџерија и од укупно деветнаест сачуваних пописа из западне Европе, оне се спомињу у њиховом саставу у тринаест наврата. Једине чешће звери од њих били су лавови.²¹ Међу владарима који су их имали у свом власништву били су Карло Велики, Отон I, енглески краљ Хенри I, као и Фридрих II Хонштауфен.²²

Уколико се изузме њихово присуство у менаџеријама, оне су у западној Европи током средњег века представљале праву реткост. Описујући поход крсташа Готфрида Бујонског и њихову победу над Селџуцима код Никеје 1097. године, Виљем Тирски наводи да је тада у плен пало и неколико камила, *које наши људи раније нису видели* („camelorum...quales prius nostri non viderant“).²³ О недостатку искустава из прве руке сведоче и њихови описи у средњовековним бестијаријима, у великој мери засновани на казивањима старијих аутора – Исидора Севилског и Солина. Ови текстови приказивали су их као изузетно издржљиве и дуговечне животиње које гаје омразу према

¹⁸ СТЕФАН ПРВОВЕНЧАНИ, *Сабрана дела*, 104–105.

¹⁹ М. БАШИЋ, *Старе српске биографије*, Београд 1924, 73; Р. КАТИЋ, *Стоочарство средњовековне Србије*, 50; С. МИЛОЈЕВИЋ, *Економија у огледалу Данилових житија*, 161.

²⁰ С. МИШИЋ, *Лов у средњовековној Србији*, *Историјски гласник* 1–2 (1995) 51–52.

²¹ Т. BUQUET, *Les animaux exotiques dans les ménageries médiévales, Fabuleuses histoires. Des bêtes et des hommes*, ed. J. TOUSSAINT, Namur 2013, 103.

²² J. DE GROSSI MAZZORIN, *Presenze di cammelli*, p. 98; W. B. CLARK, *Medieval Book of Beasts – The Second-family Bestiary: Commentary, Art, Text and Translation*, Woodbridge 2006, 18–19.

²³ WILLERMUS TYRENSIS ARCHIEPISCOPUS, *Historia rerum in partibus transmarinis gestarum*, Recueil des historiens des croisades: Historiens Occidentaux I, Paris 1844, 133.

коњима, пију нечисту воду и могу да издрже јако дуго без ње. При томе, постојала је збрка између две врсте камила и њиховог порекла, па су у овим текстовима једногрбе по правилу називане бактријским, а двогрбе арапским.²⁴

Имајући у виду њихову реткост на западу, важност дародавца *сарацинске стоке* Стефану Првовенчаном не може се пренебрегнути. Наиме, ово није јединствени помен власништва угарских владара над поменутиим животињама. Путујући за Палестину 1189. године, римско-немачки цар Фридрих I Барбароса био је свечано дочекан од стране Андријиног оца, краља Беле III у Острогону, а уз обиље намирница и стоке за војску, он је тада добио на поклон чак три камиле.²⁵ Свакако није случајност да се у оба посведочена примера – најпре даривања Фридриха I Барбаросе, а потом и Стефана Првовенчаног, радило о више грла, па се на основу тога може претпоставити да су их угарски краљеви поседовали у већем броју.

Питање присуства камила у средњовековној Угарској је у новије време привукло пажњу археозоолога. На територији данашње Мађарске налази ових животиња откривени су на пет локалитета. Два потичу из античког, док су преостала три из османског времена.²⁶ Материјални трагови који би се могли везати за средњовековну епоху до сада нису пронађени, али, уз вести о даривању страних владара, постоји ликовни споменик који на посредан начин документује њихово присуство. Реч је о једној минијатури из рукописа Бечке илустроване хронике (*Chronicon pictum Vindobonense, Képes krónika*), састављене средином XIV века, која приказује досељавање Хуна у Панонију. На овом цртежу се види и представа јахача на камили (Сл. 2).²⁷ С обзиром на време настанка, сама представа се свакако не може везати за Хуне. Уколико су их они поседовали током боравка у црноморским степама, нема никаквих других трагова да су их пренели у централну

²⁴ T. H. WHITE, *The Book of Beasts: Being a Translation from a Latin Bestiary of the 12th Century*, Madison (WI) 1954, 79–80; F. McCULLOCH, *Mediaeval Latin and French Bestiaries*, Chapel Hill (NC) 1962, 101–102; W. B. CLARK, *Medieval Book of Beasts*, 154–155.

²⁵ *Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I*, MGH *Scriptores rerum Germanicarum*, Nova Series, V. ed. A. CHROUST, Berlin 1928, 25.

²⁶ Налази из античке епохе потичу са ископина римског каструма Интерциза (данашњи Дунајварош) и из остатака римске виле у Тац-Февењипусти (Тác-Fövenypusztá). Они укључују само фрагменте доњих вилица, те стога није могуће прецизно одређивање ком типу камила су припадали: S. BÖKÖNYI, *Camel Sacrifice in Roman Intercisa*, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 61 (1989) 399–404; L. BARTOSIEWICZ, *Camels in Antiquity*, 448–449.

²⁷ S. BÖKÖNYI, *Representations of Camels in a Hungarian Medieval Chronicle*, *Acta Agronomica Academiae Scientiarum Hungaricae* 18 (1969) 247–251.

Европу.²⁸ Међутим, може се наслућивати да ли је приликом каснијих сеоба Мађара заједно са њима стигао и одређени број ових животиња. У прилог томе треба споменути да се у угарској традицији коју је забележио анонимни нотар краља Беле III, камиле спомињу у неколико наврата као саставни део дарова које су Арпад и његов отац Алмош слали околним словенским кнежевима.²⁹

Присуство већег броја грла у власништву угарских краљева током XII–XIII века ипак би било исувише натегнуто објаснити њиховим довођењем са истока неколико столећа раније. Много је вероватније да је оно било везано за оновремене трговачке контакте између Паноније и црноморских степа – простора где је привредна улога камила потврђена на основу писаних и археолошких показатеља. Помењућемо само оне који се односе на епоху о којој је било речи. Најпре, летописци помињу камиле као плен уграбљен од Кумана приликом великог похода руских кнежева који се одиграо почетком XII века („взаша бо тогда скоты и ввцѣ и кони и вельблоуды“).³⁰ Оне се потом срећу међу даровима које је кумански главар Котјан уручио руским кнежевима 1223. године, да би их приволео на заједничку сарадњу против монголских нападача („и дары принесе многы: кони и вельблоуды“).³¹ Нарочито је богатство житеља степе камилама, коњима и другом стоком, оставило снажан утисак на папског мисионара Јована Плато Карпинија, приликом његовог путовања за Монголију 1245–1247. године.³² Коришћене не само као товарне животиње, већ и као извор хране, оне су играле значајну улогу у номадској привреди Кумана, који су, упркос оштрој локалној клими, успели да их, не само набављају са истока, већ и узгајају на овом простору.³³

²⁸ O. MAENCHEN-HELFEN, *The World of the Huns – Studies in their History and Culture*, ed. M. KNIGHT, Berkeley (CA) 1973, 172–174.

²⁹ *P. magistri, qui Anonymus dicitur, Gesta Hungarorum*, edd. E. JAKUBOVICH – D. PAIS, *Scriptores rerum Hungaricarum I*, ed. I. SZENTPÉTERY, Budapest 1937, 46, 47, 54.

³⁰ *Полное собрание русских летописей, Том I: Лаврентьевская летопись*, Ленинград 1926–1928, col. 279; *Полное собрание русских летописей, Том II: Ипатьевская летопись*, Санкт-Петербург 1908, col. 255.

³¹ *Полное собрание русских летописей, Том III: Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов*, ред. А. Н. НАСОНОВ, Москва – Ленинград 1950, 62.

³² IOANNES DE PLANO CARPINI, *Ystoria Mongalorum quos nos Tartaros apellamus*, Sinica Franciscana, vol. I: Itinera et relationes fratrum minorum saeculi XIII et XIV, ed. A. VAN DEN WYNGAERT, Quaracchi – Firenze 1929, 36.

³³ С. А. ПЛЕТНЕВА, *Половцы*, Москва 1990, 111; V. SPINELI, *The Great Migrations in the East and South East of Europe from the Ninth to the Thirteenth Cen-*

Из северног црноморског приобаља, оне су се до овог времена већ увелико рашириле по околним областима изван степске зоне. Остаци, како арапских, тако и бактријских камила откривени су у сливу Дона, у ископинама древног Кијева (VI–XII в.), као и на простору Поволшке Бугарске, односно данашњег Татарстана.³⁴ Почетком X века, Ибн Руста је забележио њихово присуство међу Буртасима на средњој Волги,³⁵ док је његов савременик, прослављени путник Ибн Фадлан, оставио више белешки о трговачким караванима са камилама у областима туркичких Огуза и око реке Јајик (данашњи Урал), између земаља Печенега и Башкира.³⁶ Да у јужним областима Кијевске Русије оне нису биле редак приказ, поред материјалних остатака сведочи и једна од фресака домонголског периода у цркви Св. Софије у Кијеву на којој је приказана камила са гоничем;³⁷ потом и откуп плаћен Пољацима 1121. године за заробљеног кнеза Перемишља, Володара Ростиславича, који је укључивао и камиле.³⁸ Присуство ових животиња у Пољској посведочено је још раније, у време Мјешка I који је 986. године поклатио једно грло немачком цару Отону III.³⁹ Захваљујући утицају и покретима номада из црноморске степе, бактријске камиле нису биле непознате ни на доњем Дунаву. Налази њихових костију који потичу из слојева IX–XII века откривени су на византијским локалитетима Диногеција-Гарван (*Dinogetia-Garvān*) и Сакци (*Isaccea*), недалеко од данашње Тулче.⁴⁰

tury, Cluj – Нароса 2003, 225–226; Я. В. Пилипчук, Быт и хозяйство кыпчаков, *Отан Тарихы* 3 (2013) 48–53, стр. 48–49.

³⁴ В. В. КРОПОТКИН, Караванные пути в Восточной Европе, *Кавказ и Восточная Европа в древности*, Москва 1973, 228–230, нап. 28; А. Г. ПЕТРЕНКО, Фауна древнего города Булгара, *Вопросы древней и средневековой археологии Восточной Европы*, Москва 1978, 228–234; J. DE GROSSI MAZZORIN, *Presenze di cammelli*, 98.

³⁵ Д. А. ХВОЛЬСОН, *Известия о Хазарах, Буртасах, Болгарах, Мадыарах, Славянах и Руссах Абу-Али Ахмеда Бен Омар Ибн-Даста*, Санкт-Петербург 1869, 21; *The Cambridge History of Early Inner Asia*, ed. D. SINOR, Cambridge 1990, 248 (P. GOLDEN).

³⁶ *Путешествие Ибн-Фадлана на Волгу*, пер. и ред. И. Ю. КРАЧКОВСКИЙ, Москва – Ленинград 1939, 61–62, 66.

³⁷ З. В. УДАЛЬЦОВА, Культурные связи Древней Руси и Византии, *Византийский временник* 42 (1981) 25–34, стр. 33.

³⁸ *Herbordi Vita Ottonis episcopi Babenbergensis*, ed. A. BIELOWSKI, Monumenta Poloniae historica II, Lwów 1872, 75.

³⁹ *Thietmari Merseburgensis episcopi Chronicon*, ed. R. HOLTZMANN, MGH Scriptores rerum Germanicarum, Nova Series IX, Berlin 1935, 140.

⁴⁰ V. SPINEI, *Great Migrations*, 226; L. BEJENARU, Date arheozoologice privind cetatea medievala și asezarea extramuros de la Isaccea-Noviodunum (campaniile

Нешто дужи осврт на улогу камила у црноморским степама и њихову дифузију у околне области неопходан је да би се скренула пажња на још један траг њиховог присуства на Балкану. Забележен средином XI века, он је стајао у вези са налетима прекодунавских номада – Печенега, а ништа мање значајна околност јесте да се односи на простор који ће крајем наредног столећа постати саставни део српске средњовековне државе. Реч је о долини Велике Мораве, области познатој у делима писаца крсташке епохе под именом *Бугарска шума* или *Бугарска пустиња*, кроз коју је водила најважнија балканска саобраћајница *Via Militaris*. Печенези су пре 1054. године постали фактички господари ове области, када је кроз њу путовала група ходочасника, предвођена епископом Литбертом из Камбреа.⁴¹ Западњаци су том приликом доживели блиски сусрет са печенешким дошљацима. О томе је извештај оставио епископов биограф и учесник ове експедиције, монах Радулф, описавши тадашње житеље *Бугарске пустиње* као *јахаче на коњима и камилама* („*sessores equorum camelorumque latrunculos*“).⁴² Извештај представља сведочанство о њиховој употреби не само као товарних, већ и јахаћих животиња и упућује на то да је, поред трговачких веза Византије са Анадолијом и Левантом, њихово присуство на средњовековном Балкану било везано и за покрете прекодунавских номадских популација.

Када се узму у обзир сви претходно наведени и анализирани показатељи: чување старог словенског имена, њихов значај у византијској трговини, коришћење од стране печенешких придошлица насељених у непосредном суседству и коначно, чињеница да су их немањихки владари имали у свом власништву, извесно је да житељима средњовековне Србије камиле нису биле непознате. Штавише, барем током XIV века, ако већ не раније, оне нису биле ни ретка појава. С друге стране, скромни подаци са којима располажемо, барем за сада не дају могућности да се о њиховој привредној улози каже нешто више, осим већ истакнутог уверења да је она била ограниченог обима и везана за јужне крајеве тадашње српске државе, задобијене од Визан-

2001, 2003–2004), *Peuce*. Series Nova 3 (2005–2006) 399–410, pp. 406–407; A. BĂLĂȘESCU ET AL., Nota asupra descoperirii unor resturi de camila în Dobrogea (Agigbiol, județul Tulcea), *Peuce*. Series Nova 9 (2011) 575–584, p. 576.

⁴¹ А. УЗЕЛАЦ, „Скитски разбојници у бугарској пустињи“ – Поглед једног ходочасника на Поморавље средином XI века, *Историјски часопис* 59 (2010) 59–75.

⁴² *Vita Lietberti episcopi Cameracensis auctore Rodulfo monacho S. Sepulcri Cameracensis*, ed. A. HOFMEISTER, MGH Scriptores XXX/2, Leipzig 1934, 855.

тије крајем XIII века. Реч је о простору где је употреба камила као товарних животиња имала дужу традицију и где су локално поднебље и повољна клима помагали њиховом одржавању и гајењу.

Aleksandar Uzelac

CAMELS IN SERBIAN MEDIEVAL LANDS

Summary

The aim of this paper was to enrich the existing knowledge about the presence of camels (*Camelus* sp.) in medieval Serbian lands, in the time preceding the Ottoman conquests. Camels were attested in larger numbers at the beginning of the fourteenth century. According to archbishop Danilo II, King Stephen Uroš II Milutin (1282–1321) donated *herds of camels* („чрѣди вельбоудъ“) to the monastery of Treskavac, situated near Prilep. The use of these animals in the region was inherited from Byzantium, where they had a certain role in regional economy, serving primarily for transport on longer distances. Danilo's report reveals that he and his contemporaries were familiar with the Common-Slavic word for camels (forgotten in modern Serbian, but preserved in many other Slavic languages) and the same word, albeit in slightly different form is also attested in local toponymy, more precisely in the medieval name of the contemporary city of Kyustendil – Velbazhd („Вельблоуждъ“). Another testimony of the presence of camels in medieval Serbia is demonstrated in the Life of St. Symeon, written by his son and successor Stephen the First-Crowned. During his meeting with Hungarian king Andrew II in 1214 or 1215, he received various animals as a gift, including aurochs and *the Saracen cattle* („срациньскыѣ скоты“), i.e. camels. The report shows that the ruler kept exotic animals near his court and that he possessed his own menagerie. At that time, camels were obviously very rare.

The presence of camels in the Medieval Balkans was related to the Byzantine trade with the east, their occasional breeding, but also to the migrations of various nomadic Turkic groups from the Pontic steppes. Intriguing evidence of the latter is preserved in the eyewitness report of a pilgrimage, made by bishop Lietbert of Cambrai in 1054. When the pilgrims from Northern France encountered bands of Pechenegs in the *Bulgarian desert* (the region of modern Great Morava valley, integrated into the Serbian medieval state at the end of twelfth century), they were amazed to see the nomads, riding on horses, as well as on camels. Although no archaeological trace of these animals in Serbia during the Middle Ages has been found so far, on the basis of previously mentioned written reports and several visual representations, it

is evident that they were not unknown, and – from the early fourteenth century onwards – not uncommon, at least in southern parts of the Medieval Serbian state, roughly corresponding to the territory of the modern Republic of Macedonia.

Keywords: camels (*Camelus* sp.), Medieval Serbia, Macedonia, Byzantium, Hungary, nomads, Pontic steppes, menageries, 11th–14th centuries.

Чланак примљен: 30. септембра 2014.

Чланак прихваћен: 26. јануара 2015.